

12. Paterson G. Thomas. Major Problems in American Foreign Policy. Volume III. Since 1914. Third Edition – Lexington, Massachusetts, Toronto: D. C. Heath & co., 1988. – 721 p.
13. Peretz Don. The Middle East today. – Westport. CT. Publication, 1994. – 594 p.
14. Vandenberg A. The Private Papers of Senator Vandenberg. – Boston: Houghton Mifflin, 1952. – 600 p.
15. Wells F. Samuel, Becker H. William, Jr. Economics and World power. – New York: Columbia University Press, 1984. – 474 p.
16. Зорин В. Монополии и политика США. – М.: Институт международных отношений, 1960. – 420 с.
17. Лан В. И. США в военные и послевоенные годы. – М.: Наука, 1978. – 493 с.
18. Савостьянов Г. Н. Американский экспансионизм. – М.: Наука, 1986. – 610 с.

Свистович С.М.,

докт. істор. наук, доцент кафедри історії та археології слов'ян
Інституту історичної освіти
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Особливості функціонування професійних об'єднань сільськогосподарських робітників підрадянської України у 30-х роках ХХ ст.

В статті аналізуються особливості функціонування громадських об'єднань сільськогосподарських робітників сучасної України в 30-х роках ХХ ст. Показано, що головною задачею створених на основі Всереаботземлеса галузевих профспілок після завершення примусової колективізації стало посилення експлуатації своїх членів.

The present article focuses on the activity of agricultural workers' public associations in the Soviet Ukraine of the 1930s. It also proves that newly founded branch unions intensified their members' exploitation after having finished the process of forced collectivization.

Ключові слова: громадські об'єднання, більшовицький режим, суспільно-політичне життя, політика «воєнного комунізму», колективізація.

За умов становлення сучасного українського суспільства та побудови відносин між окремими соціальними верствами і державою виникає необхідність вивчення досвіду функціонування громадських об'єднань колишньої Української РСР, зокрема, визначення їх місця в політиці більшовицького режиму у міжвоєнну добу. Пошук ефективних механізмів подальшої розбудови незалежної держави ставить питання всебічного аналізу історичного досвіду та його позитивних і негативних рис. Стає очевидним, що багато соціально-економічних та культурних негараздів сучасного українського суспільно-політичного життя обумовлено першопричинами, які випливають з тоталітарної доби в українській історії. Саме тому детальне вивчення історичних обставин формування і функціонування тоталітарної моделі організації громадського життя у підрадянській Україні 20–30-х років ХХ ст. дозволяє з'ясувати справжні причини проблем і складнощів на шляху розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні.

Більшовицький режим намагався імітувати демократичну модель розбудови суспільного і державного життя, а тому створював ідеологічні міфи у форматі історії створення та функціонування громадських організацій УСРР у міжвоєнну добу. Замовчування реальних політичних і соціальних цілей компартійного режиму створило проблему білих і темних плям у питаннях забезпечення економічного підґрунтя для компартійного соціалістичного експерименту, актуальність вивчення якого посилюється тим фактом, що молода Українська держава розбудовує свою соціальну сферу також на основі участі громадськості у вирішенні соціальних, культурних та господарських проблем суспільства. Тому створення об'єктивної картини історії співіснування радянської тоталітарної держави з громадськими організаціями міжвоєнної доби сприятиме побудові ефективної системи співжиття громадських організацій сучасної України з демократичною державою ХХІ ст.

Метою цієї статті визначено аналіз особливостей функціонування професійних об'єднань сільськогосподарських робітників підрадянської України у 30-х роках ХХ ст.

На початку 20-х років українське село негативно сприйняло більшовиків з їх політикою «воєнного комунізму». На відміну від Росії, де переважав общинний спосіб ведення сільського господарства, в Україні переважну більшість сільського населення становили селяни-власники. Максимально використавши потенціал специфічних селянських громадських організацій (КНС, СТВ, Всеробітземліс) у проведенні насильницьких перетворень наприкінці 20-х – на початку 30-х років та побоюючись збоїв у діяльності останніх за умов загострення протистояння із селянством у цілому, компартійний режим обрав курс на їх ліквідацію.

У розпал Голодомору 18 червня 1932 р. було опубліковано указ вищих державних органів УСРР про ліквідацію СТВ [1]. Після завершення виробничого кооперування, що було основним напрямом діяльності КНС за останні роки їх існування, рішеннями V пленуму ВЦКНС у лютому 1933 р. комітети незаможних селян теж було ліквідовано [2]. Ще раніше, навесні 1931 р., було розформовано Спілку сільськогосподарських та лісових робітників, на основі якої було утворено кілька галузевих спілок: робітників землеробських, тваринницьких радгоспів, працівників МТС та наймитства, що проіснували до 1934 р., коли знову були переформатовані й подрібнені.

За часів НЕПу Всеробітземліс функціонував як захисник сільськогосподарських робітників та наймитів щодо приватних роботодавців, та водночас виконував інші функції: координацію і сприяння радгоспному будівництву, участі у кампаніях режиму, спрямованих на стирання світоглядної «прірви» між селом і містом. Завдання створених на його основі спілок були іншими. Приватник, а тим більше роботодавець, внаслідок проведення насильницької колективізації та розкуркулення, активну участь у яких взяли і члени СГЛР, перетворився на анахронізм, відтепер всі члени сільськогосподарських спілок працювали виключно у радянських господарствах.

Водночас до певного часу потенціал спілок мав бути використаний і у процесі завершення «соціалістичної» перебудови сільського господарства у цілому шляхом його усупільнення у формі колгоспів. На першому ж установчому з'їзді однієї з новостворених спілок – робітників землеробських радгоспів у березні 1931 р. у головним завданням її діяльності було визначено «здійснення суцільної колективізації та на її підставі ліквідації куркульської кляси» [3].

У своїх настановах низовим організаціям керівні органи Спілки регулярно наголошувалося: «Не може бути такого радгоспу, для якого справа колективізації не стала би за центральне завдання» [4]. Як засіб досягнення мети пропонувалося використовувати ударні бригади радгоспів та МТС для підтримки процесу комунізації оточуючих їх територій. Кілька доповідей на з'їзді засвідчувала, що радгоспні осередки Спілки дійсно перетворилися на знаряддя її розгортання [5]. Активністю у цьому процесі відзначалися інженерно-технічні секції (ІТС) Спілки [6].

Проте труднощі з колективізацією господарств приватного селянства помножені на зростання запитів держави на продовольчі ресурси обумовили застосування зусиль галузевих сільськогосподарських спілок у розбудові радянських господарств. Відтак магістральною метою новостворених організацій робітників радгоспів та МТС було використання «громадської» активності своїх членів задля вирішення переважно виробничих завдань. У цьому контексті їх роль мало чим відрізнялася від спілок індустріальних галузей.

Як і у промисловості, вони мали «...повернутись обличчям до виробництва», перетворившись на знаряддя закріпачення та максимально ефективною утилізації потенціалу своїх членів. У зв'язку з необхідністю надавати державі продукцію ще дешевшу, аніж зараз та обумовленою екстенсивними і незбалансованими методами форсованої індустріалізації, «нестачею» робочої сили господарська стратегія Спілки була визначена у формі побудови «...фабрик зерна, технічних культур, овочів..., насичених найновішими механізмами» [7].

Проте такі декларації наштовхувались на об'єктивну нездатність промисловості виконати необґрунтовані плани. Яскравим прикладом цього стало виконання Запорізьким

комбайновим заводом за п'ять місяців 1931 р. лише 3,9% річного плану сільськогосподарських машин. Натомість план на 1932 р. йому збільшили вдвічі. Через надшвидші темпи нарощування виробництва техніки, щораз частіше до радгоспів надсилалась техніка без окремих деталей [8].

За цих умов перед своїми осередками керівні органи спілки ставили не лише обов'язок долучитись до контролю за якістю сільгосптехніки, що спрямовується на село, а й наполягає на підпорядкуванні людини машині, згідно з тезою «Немає поганих тракторів, є погані трактористи» [9]. Як засіб максимально ефективного використання вкрай недостатньої технічної бази, без огляду на члена спілки пропонувалося використовувати її 20–23 год. на добу [10].

У зв'язку з викладеними вище пріоритетами щораз більшої ваги у роботі СРЗР набувають завдання підготовки висококваліфікованих кадрів, що могли б ремонтувати та максимально ефективно використовувати технічну базу. Завдання підготовки спеціалістів для модернізованого соціалістичного сільського господарства покладалися на ІТС спілки, що мали не лише підвищувати кваліфікацію інженерно-технічних працівників, створюючи мережу заочних курсів, а й створювати такі спеціальні курси для формування нових кадрів із середовища колишніх бідняцько-наймитських верств [11].

За умов невиконання завищених планів лібозаготівель одноосібниками та насильницьки створеними колгоспами на спілку робітників зернових радгоспів покладалися завдання забезпечення випереджаючого розвитку радгоспного сектора усупільненого господарства. Протягом 1931р. спілка мала забезпечити виконання зусиллями своїх членів наступних планів: підвищити на 40% продуктивність праці, на 34% врожайність, розширити до 3,5 млн. га радгоспні посіви, знизити на 20% собівартість виробленої продукції [12]. Вимагаючи від робітників радгоспів, відірваних від землі і природної зацікавленості у продуктивності своєї праці, керівництво СРЗР мотивувало це «...необхідністю регулярного постачання робітничих центрів та боротьби за соціалізм», нав'язуючи їм як алгоритм у своїй основі протилежне природнім функціям професійної спілки – як захисника інтересів своїх членів, правило: «...ми маємо дати спочатку підприємству, а потім балакати про поліпшення своїх умов» [13].

Зростання переваг постійних працівників над сезонними за умов механізації у поєднанні із відсутністю достатніх матеріальних стимулів неодмінно приводило до розширення використання позаекономічних, адміністративних методів прикріплення працівників. Завдання його здійснення покладались на спілкові органи [14]. Ще гостріше ця проблема постала зі спеціалістами. У зв'язку з цим на низові осередки ІТС було покладено продавати їх «самозакріплення» до кінця п'ятирічки, здійснювати «самообілізацію» на посів і збір урожаю, залучення 100% спеціалістів до лав ударників, розгортати серед них масовий винахідницький рух за раціоналізацію виробничих процесів, проводити контроль за їх якістю. Працюючи на ентузіазмі «побудови сталінізму» і забезпечення «робітничих центрів» продовольством кваліфіковані кадри і їх організації (ІТС) мали нести відповідальність за виконання та перевиконання завдань сільськогосподарських кампаній [15].

Станом на 1933 р. лише у спілці працівників землеробських радгоспів налічувалося 5,8 тис. інженерно-технічних працівників [16]. За умов тотальної утилізації державою потенціалу українського сільського господарства, обвального падіння життєвого рівня та частина висококваліфікованих спеціалістів, що ставила «...інтереси радгоспу вище інтересів держави», затягувала хлібоздачу, применшувала планові завдання останньої, звинувачувалась у шкідництві, а партійні та державні органи застосовували щодо них репресивні заходи, належним чином оцінюючи куркульські, антидержавні дії цих людей.

Як наслідок, керівні органи Спілки, формально схвалюючи такі заходи, відзначали у середовищі спеціалістів заляканість, небажання виявляти ініціативу та йти на ризик в агротехніці «конче необхідній за умов нечуваних темпів росту». У звітах із жалем констатувалось, що коли в агрономічних товариствах, «...котрі перебували в руках класового ворога», брали участь сотні й тисячі агрономів, то за нових умов у науково-інженерних товариствах (НІТТ) брала участь дуже незначна їх частка [17]. Добре усвідомивши, що «ініціативу чекає пока-

рання» щораз більше інженерно-технічних працівників стали шукати способів перекваліфікації на інший фах, переважно у галузі промисловості, небажання працювати у зернорадгоспах [18].

За умов тотальної утилізації продовольчого потенціалу українського сільського господарства на потреби фасованої індустріалізації та мілітаризації, навіть обережні спроби керівництва господарств, хоч якось поліпшити умови існування працівників, допомогти потерпілим від голоду населенню сусідніх сіл, провести технічне переоснащення господарства наштовхувалось на звинувачення у безгосподарності з боку спілкової бюрократії.

Інформаційні зведення об'єднань сільськогосподарських робітників були переповнені повідомленнями про випадки «розбазарювання хліба» на кшталт: «Обміняли 840 пудів хліба на спеціальний одяг, 200 на динамо-машину» або «продавали колгоспам та різним організаціям 21500 пудів пшениці... План здачі... (такий-то)». Вищі спілкові органи вимагали від місцевих осередків чіткого дотримання курсу партії на абсолютне вижимання усіх можливих ресурсів з українського села [19].

Подібні утилітарні підходи до спілок сільськогосподарських робітників як засобу закріпачення та максимально ефективної експлуатації були не лише успадковані, а й розвинуті утвореними у 1934 р. більш спеціалізованими організаціями, зокрема, Спілкою робітників зернових радгоспів (СРЗР). Заробітна платня робітникам часто затримувалась, при цьому центральний орган Спілки РЗР замість того, аби відстоювати ігноровані в державі «диктатури пролетаріату» інтереси своїх членів, вимагала від регіональних органів погасити заборгованість по соціальному страхуванню, що за четвертий квартал 1934р. становила у Дніпропетровській та Донецькій областях 60% плану як аргумент їх критики наводилось те, що заборгованість по зарплаті є і у інших регіонах, але там мовляв, виконання планів ліпше. ЦК Спілки вимагав від відповідальних осіб ставити повне погашення заборгованості перед центром як її «основне завдання» [20].

При цьому відповідальність за появу заборгованості по виплаті зарплатні перекладалась на місцеві профорганізації, котрі звинувачувалися в свавільному збільшенні ставок, розрядів, огульній оплаті простоїв, систематичному застосування понадурочних робіт, «...вимагаючи покриття боргів радгоспів, що стали прямим наслідком злочинного ставлення до розбазарювання державних коштів». У зв'язку з цим голова ЦК Спілки А. Осипов у місцевих функціонерів, що надалі за невчасну виплату зарплати особливо «неправильне використання фондів» персональну відповідальність нестимуть саме керівники регіональних комітетів спілки, а також робіткому того господарства, що припустився заборгованості і не вичерпав всіх засобів радянських законів у боротьбі за вчасну виплату зарплатні [21].

На першій Дніпропетровській обласній конференції Спілки робітників зернових радгоспів у серпні 1937р. один із делегатів наголосив, що «профспілкова організація не вникала в особливості виробничих відносин у господарствах і «не захищала інтереси робітничого класу», «робітники експлуатуються більше, ніж мали б», причиною цього він називав необґрунтованість промфінплану, що не передбачав засобів на оплату понаднормових робіт: «мені дано 307 тисяч зарплатні на рік і я маю у них вкластися, якщо я перевитрачу, мене будуть судити. Я кажу, що моя справа маленька, але зміна сторожів має бути. Але це не вказано у промфінплані» [22]. Щораз регулярніше спускались нереальні запити на викачування членських внесків, внаслідок чого викликали відчай з боку «профспілкових» функціонерів: «Я не знаю звідки обком спілки бере цифри зарплатні, як він буде план? Якщо у нас зарплатня всього 30 тис. крб., звідки взяти 4,5 тис. членських внесків?» [23].

У другій половині 30-х років робота спілок спрямовується на стимулювання розгортання у сільському господарстві стаханівського руху. У своєму виступі «Стаханівський рух у зернових радгоспах СРСР» співробітник ЦК Спілки П. Полозов, сам того не підозрюючи, розкрив справжню його сутність. Критикуючи можливість розгортання подібного руху у капіталістичних країнах, він фактично описав основні його особливості: «...стаханівський рух за умов капіталістичного виробництва невідворотно призвів би до подальшого посилення експлуатації, до створення підвищеної додаткової вартості, що йде до кишені капіталіста... ось чому стаханівський рух може зростати і міцніти лише за умов

Радянського Союзу, де кожен робітник кровно зацікавлений у зміцненні потужності країни, у якнайшвидшому завершенні побудови соціалізму» [24].

Як бачимо, різниця полягала лише у апріорності твердження про «кровну зацікавленість» радянського працюючого у самоексплуатації на користь правлячого у країні режиму та виконання його амбіційних соціально-економічних та зовнішньополітичних завдань. Засобом впровадження цих завдань і стали відповідні спілки.

Особливо активно форми стахановщини та соцзмагання, як засобу розвитку сільсько-господарського виробництва, впроваджувалися саме наприкінці 30-х років. На другій обласній конференції Спілки робітників зернових радгоспів Дніпропетровської області наголошувалось, що за майже повної відсутності змагання між радгоспами у 1937–1939 рр. майже всі господарства області змагались між собою. Ним було охоплено 84% працівників проти 69%, у 1938 р. чи сільність стахановців сягнула 22, а ударників – 24%, що збільшилось порівняно із 1937 р. на 12 та 14% відповідно [25].

Перед спілками як основи їх діяльності ставились специфічні завдання: «Наше завдання – досягнути за будь-яку ціну рентабельності наших радгоспів». Так, ніби це залежало від них, а не від закупівельних цін командної радянської економіки: «робітничі колективи, там ще як слід не організовані на те, аби радгоспи були рентабельні... головне і велике завдання профспілкової організації полягає в тому, аби досягнути у найкоротші терміни не лише рентабельності, але й прибутковості наших радгоспів... Ми покликані до зміцнення економічного та політичного нашого радянського господарства» [26].

Всі ці вимоги ставились за умов тотального ігнорування не лише державними, а й тими самими вищими спілковими органами безпосередніх потреб своїх членів. Ті делегати з'їздів, що дозволяли собі порушувати такі питання наштотувались на жорстку критику з боку керівництва, що досить цинічно пояснювало ситуацію: «становище зі спецодягом дійсно напружене, однак останній не так легко дістати» [27].

Важливим засобом спілкової роботи у контексті використання позаекономічних стимулів розвитку усупільненого сільського господарства дедалі більшою стає участь у організації соцзмагання організацій робітників зернових радгоспів окремих господарств і регіонів. Так, наприклад «...борючись за здійснення лозунгу товариша Сталіна про щорічне отримання урожаю у 7–8 млрд. пудів хліба... за найшвидшу ліквідацію наслідків шкідництва» Дніпропетровський і Миколаївський обкоми Спілки робітників зернових радгоспів взяли на себе зобов'язання на 1938 р. досягти, аби кожен робітник став ударником. Передбачалось «охопити усіх працівників та добитися здачі ними техмінімумів», організувати у кожному радгоспі через ІТС раціоналізаторські осередки. У такий спосіб спілки заганяли себе в умови, коли за будь-що, переважно формально, вони мали виконати взяті на себе зобов'язання аби надати таким акціям вигляду громадської ініціативи. Серед підписантів таких угод регулярно фігурували «доярки-стахановки», «комбайнери-ударники» [28].

Уже протягом 1938 р. чисельність учасників цього руху серед працівників радгоспів Миколаївської області була доведена з 663 до 1008, а ударників із 965 до 1227 осіб. На зерно-радгоспах було у цей час 12 858 осіб, членів профспілки – 8827, у тому числі 3200 – сезонних робітників. Особлива увага приділялася механізаторам, що мали перевиконувати норму у 1,5–2,5 раза. Безперечно, це досягалось здебільшого за рахунок екстенсивних факторів: збільшення робочого дня та зниження якості робіт [29]. Слід наголосити, що використання соцзмагання до початку 40-х років стало основним способом організації виробничих відносин та виконання господарчих завдань. За цих умов місцеві радгоспні організації Спілки РЗР, що не укладали договору про змагання, сприймалися як аномальне явище, а їх наставлення на «правильний шлях» постійно було у центрі уваги керівних органів профспілки [30].

З викладеного бачимо, що після ліквідації альтернативної усупільненої власності в аграрному секторі основними громадськими організаціями, потенціал яких використовувався для продовження соціалістичної реконструкції сільського господарства, реалізації експериментальної аграрної політики режиму стало утворення на основі Всеробітземлісу галузевих сільськогосподарських спілок.

Головним завданням останніх була максимальна утилізація потенціалу їх членів на виконання призначених вищим партійним та державним керівництвом планів розвитку виробництва і насамперед його товарної частини. З цієї метою активно застосовувалися найрізноманітніші форми позаекономічного стимулювання праці, зокрема ударництво, соцзмагання, участь у стаханівському русі. У ході виконання таких форм робітнички були зобов'язані «самоексплуатуватися» на користь соціалістичної батьківщини, а громадські організації – переконувати своїх членів у їх особистій «кровній» зацікавленості.

Відтак, незважаючи на зміну тактичних форм і методів використання потенціалу громадських організацій у контексті здійснення аграрних перетворень, компартійний режим безперервно застосовував щодо них стратегію утилітарного використання відповідно до власної стратегічної мети без огляду на специфічні завдання окремих об'єднань, що зазвичай, передбачали захист інтересів власних членів.

Література

1. Рибак І.В. Селянська взаємодопомога в Україні (1921 – 1932). – К., 1999. – С.84.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ). – Ф.257. – Оп.1. – Спр.1295. – Арк.28.
3. Там само. – Ф.2831. – Оп.1. – Спр.2 (1931). – Арк.9.
4. Там само. – Арк.286.
5. Там само. – Арк.44–45, 51.
6. Там само. – Спр.884. – Арк.10.
7. Там само. – Спр.2 (1931). – Арк.4.
8. Там само. – Арк.5.
9. Там само. – Арк.5, 10.
10. Там само. – Арк.286.
11. Там само. – Арк.7-8, 245.
12. Там само. – Арк.236–237.
13. Там само. – Арк.18–19, 46.
14. Там само. – Арк.31–32.
15. Там само. – Арк.239–241.
16. Там само. – Спр.884. – Арк.42.
17. Там само. – Арк.44–45.
18. Там само. – Арк.46.
19. Там само. – Арк.24.
20. Там само. – Ф.2853. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.4.
21. Там само. – Арк.9–10.
22. Там само. – Спр.126. – Арк.149.
23. Там само. – Арк.150
24. Там само. – Спр.70. – Арк.22.
25. Там само. – Спр.589. – Арк.16.
26. Там само. – Арк.57.
27. Там само. – Арк.93–94.
28. Там само. – Спр.330. – Арк.13–15.
29. Там само. – Спр.307. – Арк.2,14.
30. Там само. – Спр.712. – Арк.5.